

ОЛЕНА ПЧІЛКА І ЖИТОМИРЩИНА

З волинсько-поліським краєм міцно пов'язане ім'я української письменниці Олени Пчілки (Ольги Петрівни Косач), ще й досі більше відомої як матері геніальної поетеси Лесі Українки. Твори Олени Пчілки (оповідання, вірші) виходили в минулому столітті з великими переправами (1930, 1957, 1968). Нарешті були видані окремою книжкою 1971 року, куди ввійшли повісті, поезії, драми, переклади, переспіви, статті, спогади. Інтерес до Олени Пчілки – письменниці, перекладачки, педагога, журналістки, фольклориста, етнографа, – з 1928 р. члена-кореспондента АН УРСР посилювався останнім часом у зв'язку з 140- та 150-річчям від дня її народження...

Тим часом ще за життя авторки її твори гідно оцінили Іван Франко, Омелян Огоновський. «Сама видатна письменниця свого часу», – так скаже про неї учений Іван Огієнко.

Час, у який випало Ользі Косач трудитися, як бджілці (пчілці), на «новому полі української культури, був похмуро-несприятливим, і дивовижно прекрасною відчувалася у середовищі національно свідомої інтелігенції у кінці XIX – поч. XX століть ідея нової, молоді України», – зазначав галицький дослідник літератури (У. Огоновський. Ніби сьогоднішніх нас, земляків, кличе Олена Пчілка до культури, до розуму, до світла, «доброго людського почування й людської любові у всіх станах», до національного самопізнання, поваги до себе й іншого. Провідною є її думка про нового переможця, що «йде не в блискучій зброї бойовій, – він до ворога не меча простягає, а подає йому гілку маслини, здимає корогви науки, праці та згоди – почин спільного щастя» («Переможець», цит. за: О.Огоновський.. Історія літератури руської/Фотопередрук О. Горбача. – Мюнхен, 1992. – С. 1090).

Народилася Олена Пчілка 29 липня 1849 р. у повітовому стародавньому містечку Гадячі на Полтавщині у небагатій поміщицькій родині Драгоманових з добрими традиціями у ставленні до людей, до української книжки, до рідної мови. Тут не переводилися українська пісня та казка, старосвітські обряди. Малою дитиною Ольгу батько навчав мови російської та французької, прилучав до читання Євангелія. По смерті батька долею 9-річної дівчинки зайнявся брат Михайло, на той час учитель гімназії та доцент Київського університету. Так Ольга стала ученицею Київського зразкового пансіону шляхетних дівчат. Збереглася фотографія юної Ольги Драгоманової – вродливої, одухотвореної дівчини, про яку так і хочеться сказати словами самої авторки: «полтавська троянда та й годі». У господі Михайла Драгоманова Ольга знайомиться з передовим київським «рухом» – Миколою Лисенком, Павлом Житецьким, Софією та Олександром Русовими, Михайлом Старицьким (саме йому вона

завдячує тим, що стала письменницею, бо він перший звернув увагу на її літературний талант). У культурному середовищі, що називалося «Громадою», Ольга знайомиться і з товаришем брата – студентом права Петром Косачем, з яким невдовзі, в 1868 році, візьме шлюб. Молоде подружжя відправиться на Волинь, у Звягель (тепер Новоград-Волинський), на місце служби чоловіка. Характерно, що слова «Волинь» і «Звягель» часто переплітаються воедино у спогадах Олени Пчілки: «Леся пізналася з нею (піснею) на Волині», «ми з мамою поїхали на Волинь» (1876 р.).

У Звягелі, на Волині, українські симпатії і творчі поривання Ольги ще більше міцніють. Волинь захопила її широкою українською стихією – гарною мовою, піснею, розкішною природою. Як зазначав О. Огоновський в «Історії літератури руської» (С. 1074) вона «придбала собі багатий збір словесного матеріалу волинського, особливо ж записала собі багато пісень побутових». Як стверджує дослідник, саме цим матеріалом скористалися В. Антонович і М. Драгоманов у збірнику «Исторические песни малорусского народа» (К., 1874 –1875), а також П. Житецький – в «Очерках звуковой истории малорусского наречия» (К., 1876) та М. Драгоманов у збірнику казок «Малорусские народные предания и рассказы» (К., 1876).

У тому ж таки 1876 р. у Києві вийде перший збірник українських візерунків «Украинский народный орнамент. Образцы вышивок, тканей и писанок». І до цього збірника увійшов матеріал з усього Новоград-Волинського повіту, що сягнув аж до Поділля. Згодом у «Киевской старине» з'являться під псевдонімом П. Ковалько Ольжині «Очерки национальных типов в украинской народной словесности».

Отже, розпочавши свою творчу діяльність як перекладач казок Андерсена ще в Києві, Ольга Косач – волинянка сміливо заявить про себе як про ученого-фольклориста, етнографа. Та робота над перекладами не припиняється. Зі Звягеля у 1874 р. Ольга Косач надсилає свої літературні переклади до редакцій журналів «Отечественные записки» (Петербург) і «Друг» (Галичина). Найбільше захоплюють її переклади Гоголя. І коли вони у 1880 році нарешті побачать світ, то у передмові до «Перекладу» авторка висловить думку про потребу активно переходити на українську мову, наближатися до її народної течії, народного складу, як це робив Шевченко, черпати з народної мови лексичне багатство.

Так розпочався шлях Олени Пчілки в українську поневолену культуру, що переслідувалася та заборонялася безконечними царськими офіційними розпорядженнями. Розпочався творчий злет зі Звягеля, в якому Косачі перебували до літа 1879 року. Мешкали спочатку в будинку Корецьких, потім – у будиночку Окружка над самим Случем, згодом – у просторій оселі пані

Завадської у центрі міста, в оточенні густого розкішного саду. Тут зростали троє дітей Косачів – Михайло, Леся та Ольга.

На звягельський період життя Косачів припадає Емський указ (1876) про заборону ввезення в імперію книг українською мовою, заборону сценічних вистав, навіть друкування текстів до нот. «Може, ніколи не було так грізно поставлено питання: чи жити, чи згинути нашій нації? – як тоді», – писав Іван Франко (Франко І. Молода Україна: Част. I. Провідні ідеї й епізоди. – Львів, 1910. – С. 8). Петро Антонович Косач за обов'язками служби часто виїжджав у села Новоград-Волинського повіту, інколи – у Житомир, на засідання. Розширилося коло його знайомих, він підтримує потребу української книжки у селах повіту, і це не проходить марно. У доносі Волинському губернаторові Косачі характеризуються як такі, що «старались вводити на кожному шагу хлопоманію, сближаясь с исключительно низким классом народа» (Бібліографічні вісті. – 1926. – Ч. 3. – С. 66 – 68).

Та Ольга Косач при надійній підтримці чоловіка, друга й однодумця, невтомно працює, щоб вижила українська нація, її культура та мова. У час, коли підозрілим стає саме українське слово, у затишній оселі Косачів дітям читаються казки з томів П. Чубинського, сербські народні думи та пісні у перекладі М. Старицького, міфи стародавніх греків, твори Т. Шевченка, М. Куліша, Марка Вовчка... і це при тому, що, як зауважує Олена Пчілка, книжки української для дітей майже не було! Свою хатню роботу Олена Пчілка називала «домашньо-літературною». Літо прагнула провести з дітьми у селі Жабориці (тепер с. Заріччя Баранівського району), де діти переймалися українським народним духом, слухали мову земляків, їх пісні, розповіді матері та легенди краю. «В дітей мені хотілося перелити душу й думку, – писала Олена Пчілка О. Огоновському. – Не знаю чи стали б Леся і Михайло українськими літераторами, коли б не я? Власне, я «наважила», і завше окружала дітей такими обставинами, що українська мова була найближчою, – щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зі мною, та посеред волинського люду сприяло тому.» (Цит. за: М. О. Мороз Літопис життя і творчості Лесі Українки. – К.: Наукова думка, 1992. - С. 95). У жовтні 1876 р. батьки Лесі купують рояль, який згодом перевезуть до Луцька, і вона згадає його у вірші «До мого фортеп'яно».

...Раннім літом 1879р. сім'я Косачів залишає Новоград-Волинський і переїжджає до Луцька, куди спеціальним наказом переведено батька на посаду голови Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників. Ольга Косач вважала, що в такий спосіб її чоловіка було покарано за «українофільство» та за побачення у Парижі на виставці 1878 р. з її братом-емігрантом Михайлом Драгомановим.

Так скінчився звягельський період для Олени Пчілки та її родини – та чи

зник безслідно? На подальшому життєвому та творчому шляху письменниці – і Луцьк, і Колодяжне, і Київ, і Гадяч – і всюди настирлива праця... Вона не тільки в Луцьку «закладала», як сама казала, «камінчик української культури». У «Волинських спогадах» читаємо, що «Волинь незабутня, славутня» наміцно увійшла в поетичну і прозову творчість Олени Пчілки:

*Я рідную мову, ту люблю розмову
В краях твоїх всюди вчуваю.*

І «Любий Лесин Звягель» згадає. І найкращу пору життя – у кількох рядках.

*Ви, Звягеля скелі, узгір'я веселі!
Ми з вами так довго жили!
Найкращії літа з життя сього світа
Мої проміж вас пролітали!
Ти, Случе ігроста! Вода твоя бистра
Багацько умчала з собою
І щастя ясного, і суму важкого
Мого, – утекло за водою!*

З 1883 р. Олена Пчілка починає друкуватися у львівському журналі «Зоря». Першими «спробунками» писати віршами вважала переклади для дітей з О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Сирокомлі. У цьому часі М. Старицький попросив Олену Пчілку, щоб вона переклала на українську мову комедію О. Островського «Бедная невеста» – так з'явилася перша майже оригінальна п'єса «Світова річ». А незабаром, у 1886 р., у Києві Олена Пчілка видає збірку поезій, написаних у різні роки, під назвою «Думки-мережанки». У ній і біблійні мотиви, і байки, і жарти, і лірика...

Разом з Наталею Кобринською у Львові у 1887 р. Олена Пчілка видала жіночий альманах «Перший вінок», високо оцінений Іваном Франком. Альманах «належить до найкращих і найбагатших видань із того десятиліття», а «голоси жінок галичанок і українок переплітаються і зливаються в одну гармонію», бо «почуття дружності і духовної близькості, не вважаючи на політичні межі, виявляються досить ясно, бодай у сфері найбільш освічених, вільних жінок», – писав Іван Франко (Франка І. Цит. праця. – С. 45).

Завершувалось похмуре останнє десятиліття ХІХ століття, відчувався подих тривожних революційних перемін. Олена Пчілка не залишає напруженої видавничої справи. З 1905 року, з перервами по 1917 – 1919 рр., клопочеться над виданням тижневика «Рідний край». Додатком до газети стане журнал «Молода Україна» – перше періодичне видання для дітей в Наддніпрянській Україні. Зі сторінок цього журналу для дітей промовляє люблячий педагог, дбайливий вихователь, який не тільки розважає, але й повчає: «Годі, діточки, вам спати!» У віршах юного читача ваблять мала Маруся, зайчатко та хлоп'ятко, «змислений» (розумний) котик, зайчик-джигунчик... Маленькі

оповідання, приповідки, а скільки в них розуму, ненав'язливої науки! Це «На хуторі», «Рябко». «Мишача рада»... Ось журавель, що кличе кулика у теплі краї, маленький кулик з гідністю промовляє: «Дарма, мені й тут добре! Нема в світі над моє болото!» («Куликове болото»). Кожне оповідання авторки вчить життєвої правди, чесності, мудрості («Чи ж то не мудра була Соломонова наука, хоть і коротенька?»).

У часи «глухонімії» Олена Пчілка домагається у міністерських колах Петербурга дозволу на видання українських книжок, відкриття українських шкіл. Душевні та розумові сили вишукує для себе в цей час, коли одного за одним втрачала дорогих людей (матір, брата, чоловіка, сина, дочку Лесю). У 1917-му працює при товаристві «Просвіта», найбільше дбає про духовний розвиток дітей («се наш дорогий скарб, се наша надія, се молода Україна»).

Померла Олена Пчілка 4 жовтня 1930 р. Це був час, коли починали діяти жорна сталінських репресій проти української інтелігенції. Тому не дивно, що вона надовго була викреслена з нашої літератури і культури, хоч була членом української Академії наук. Значимість її творчого набутку достойно оцінили сучасники і нащадки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарчук Л. Звягель – колиска поетичного генію Лесі Українки // Слово і час. – 1999. – № 2. – С. 75 - 77.
2. Диба А. Гірка дорога повернення (Спроба осмислити проблему) // Просвіта. – 1996. – 17 лютого.
3. Дрофань Л. Олена Пчілка (Спроба осмислити творчість письменниці) // Українська мова і література в школі. – 1990. – 107. – С. 83 - 87.
4. Дрофань А. Світло добра і любові (До 140-річчя з дня народження Олени Пчілки) // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 7. – С. 74 - 76.
5. Камінчук О. Образний світ лірики Олени Пчілки // Українська мова і література в школі. – 1993. – №10. – С. 56 - 59.
6. Мороз М. О. Літопис життя і творчості Лесі Українки. – К.: Наукова думка, 1992.
7. Пчілка Олена. Твори. – К.: Дніпро, 1971.
8. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спать! – К.: Веселка, 1991.
9. Скрипка Т. Берегиня роду // Початкова школа. – 1996. – № 4. – С. 14-15.
10. Спогади про Лесю Українку. Вид. 2-е, доп.. – К.: Дніпро, 1971
11. Струганець Л. Олена Пчілка як мовна особистість // Дивослово. – 1995. – №2. – С. 33-35.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За яких обставин розпочала Олена Пчілка (Ольга Косач) свою етнографічну і письменницьку роботу? Як називалася її перша друкована праця?
2. Чому Ольга Косач не віддала навчати своїх дітей у початкову офіційну школу? Що відомо вам про заборони та переслідування вивчення української мови в царській Росії?
3. Прочитайте вірш «Волинські спогади» і скажіть, з яким краєм пов'язані спогади авторки. Чому ви так думаєте?
4. Співставте поезію «Весняним ранком» російського поета А. Фета з перекладом на українську мову Олени Пчілки. Який настрій викликає ця поезія?
5. Відомо, що Олена Пчілка видавала спеціальний журнал для дітей. Пригадайте його назву.